

# Meziskupinové kontakty a postoje k Romům v ČR – analýza s využitím smíšených metod výzkumu<sup>1</sup>

Michaela Šmídová, Centrum pro sociální a ekonomické strategie, FSV UK

## Intergroup Contacts and Attitudes to the Roma in the Czech Republic: A Mixed-Methods Analysis

### EXTENDED ABSTRACT :

The paper presents an application of a mixed-methods design in the study of interethnic attitudes (prejudice). Its goal is to analyze the relationship between attitudes towards the Roma and contacts with members of this group. Both quantitative and qualitative empirical material is used here and methodologically, the analysis presented seeks to verify the applicability, limits and usefulness of mixed methods for prejudice research. Theoretically, the text is based on the contact hypothesis, which mainly holds that contacts with members of a group that is targeted by prejudice lower the level of prejudice towards the group as a whole. It was formulated by Gordon Allport in the 1950s and developed later by authors like Thomas Pettigrew or Linda Tropp. The premises of the contact hypothesis are applied in the case of attitudes towards the Roma in the Czech Republic. Mixed-methods design provides the methodological framework for this study. A secondary analysis of quantitative surveys (by the Public Opinion Research Centre) is followed (enriched and deepened) by a primary analysis of qualitative semi-structured interviews with a purposive sample of members of the Czech majority. This mixed design is intended to achieve more comprehensive and convincing results compared to a single-method (either qualitative or quantitative) approach.

### KEYWORDS :

mixed methods  
attitudes  
contact hypothesis  
Roma

### DOI LINK :

<http://doi.org/10.13060/1214438X.2018.2.16.453>

<sup>1</sup> Práce na textu byla podpořena z programu Progres Univerzity Karlovy, konkrétně z části programu Společenské vědy: od víceborovosti k meziborovosti (Progres Q18).

Results of the quantitative surveys show that intergroup contact is related to reduced prejudice and that the effect of contact is stronger than that of sociodemographic variables like education or age. At the same time, even among people who have positive contacts with the Roma (as their friends or good acquaintances), the attitudes to this group as a whole (i.e. the Roma as a social category) are only relatively less prejudiced, and the absolute average level of prejudice towards the Roma is quite high even among them. The qualitative part of the research shows mechanisms that can explain both the process of mitigating prejudices and, maybe even more strongly, persistence of prejudices among the people who have contacts. Interview participants argued about “normality of prejudiced attitudes” and “exceptionality” of their Roma friends, which enabled them to have good relations with concrete individuals and at the same time keep negative attitudes to the group as a whole.

The data analyzed have several limitations. The quantitative data are cross-sectional, not longitudinal, so causality can be targeted only indirectly. Contact with the Roma is described only by one simple indicator of whether the respondent has a friend or good acquaintance among the Roma. The qualitative data have some limits, too – the sample is highly variable but fails to include people with pronounced prejudices against the Roma or people from the lowest social strata of the society.

V článku se zabývám vztahem mezi postoji většinové české populace k Romům na jedné straně a kontakty s příslušníky této skupiny na straně druhé. Hlavním teoretickým východiskem je tzv. kontaktní teorie, která říká, že díky kontaktům mezi lidmi, kteří náleží do skupin, mezi kterými existují silné předsudečné postoje, je u těch, kteří se meziskupinových kontaktů zúčastní, pravděpodobně snížení míry těchto předsudečných postojů [Allport 2004, Pettigrew et al 2011]. Metodologicky je text zakotven v rámci smíšeného designu výzkumu.

Výzkumnou otázkou, na kterou se zde snažím odpovědět, je, jestli a jakým způsobem souvisí kontakty příslušníků české majority s konkrétními Romy s jejich obecnými postoji vůči Romům. Vedle odpovědi na tuto substantivní výzkumnou otázku je cílem článku i zkoumat možnosti a limity smíšených metod pro oblast výzkumu předsudečných postojů.

Pro zpracování tématu mezietnických postojů byl smíšený výzkumný design zvolen ze dvou důvodů. Zaprvé, dostupná kvantitativní data, jejichž analýza byla východiskem, jsou relativně málo komplexní, zejména co se týče popisu kontaktů. Kvalitativní data zde slouží rozšíření záběru o aspekty, které v kvantitativních datech absentují. Zadruhé pak díky tomu, že kvalitativní data vypovídají o významech, které aktéři svému jednání (kontaktům) přikládají, nebo o tom, jak reflektují své postoje, mohou závěry vyplývající z analýzy kvantitativních dat prohloubit. Jak uvádí jeden z klasiků tohoto přístupu, smísení dat přináší robustnější porozumění zkoumanému tématu než využití obou typů dat nezávisle na sobě [Cresswell, Clark 2017: 215]. Smísení metod při sběru a analýze dat má tedy vést k prohloubení znalostí o tématu a jeho lepšímu pochopení ve srovnání s použitím pouze jednoho přístupu. Parafrázováno podle Johnson, Onwuegbuzie [2004]: slova a příběhy dodávají význam číslům a naopak.

V článku nejdříve představuji kontaktní teorii a její aplikaci ve výzkumu, z kterého vychází tento článek. Následně se krátce věnuji smíšenému výzkumnému designu a způsobu, jakým jsem jej využila. V další části jsou pak představena data využitá v analýze, která je hlavní částí článku. Nejprve prezentuji výsledky analýzy kvantitativních dat a poté nejvýznamnější výsledky analýzy dat kvalitativních.

## Kontaktní teorie a její využití ve výzkumu

Kontaktní teorie<sup>2</sup> vychází především ze zkoumání souvislostí předsudečných postojů. Zásadní význam pro zformulování hypotézy měl sociální psycholog Gordon W. Allport a jeho práce *On nature of prejudice*, která vyšla v roce 1954 (v českém překladu v roce 2004), Allport zde už ovšem vycházel z předchozích výzkumů a úvah týkajících se rasové segregace v místě bydliště, na pracovišti a v armádě. Pro příklad lze uvést výzkum provedený Brophym [1946], v kterém jeho autor ukazoval, že pracovní kontakt (v tomto případě společná služba na jedné lodi) mezi bělochy a černochoy souvisí s relativně mírnějšími vzájemnými předsudky mnohem více než například vysoké vzdělání nebo region, ze kterého zkoumaní pocházeli. Allport ve své práci doplnil závěry dříve provedených výzkumů o svůj rozbor předpokladů, souvislostí a dopadů meziskupinového kontaktu.

Už od začátku vytváření této teorie nešlo o prostou úvahu o tom, že jakékoliv častější kontakty mezi skupinami povedou ke zmenšení předsudečnosti mezi nimi. Allport ve své knize uvádí výčet podmínek, které musí být splněny, aby došlo k významnému snížení předsudečnosti. Jsou to rovný sociální status (equal status) v rámci dané kontaktní situace nebo alespoň jeho subjektivně vnímaná přítomnost, společné cíle (common goals), meziskupinová spolupráce (intergroup cooperation) a nikoliv soutěživost a nakonec podpora neformálních i oficiálních autorit pro odbourávání předsudků (support of authorities).

Allportovy původní podmínky efektivního kontaktu byly a nadále i jsou upravovány a doplňovány o další, a to někdy i vzájemně protichůdné. Za tzv. optimální kontakt, který nejsilněji redukuje předsudečné negativní postoje k outgroup, pak bývá často označováno přátelství [Pettigrew 1998]. Meziskupinové přátelství, tj. přátelství jednotlivců napříč skupinami, je potom považováno i v dalších výzkumech za jeden z nevlivnějších druhů kontaktu [Hamberger, Hewstone 1997; Wright et al 1997]. Lidé se jako přátelé setkávají opakovaně, jejich kontakt je doprovázen pozitivními emocemi. Změna postojů je podpořena větší znalostí toho druhého.

Důležité je zde uvést, že někteří výzkumníci odrazují od přílišného soustředění se na naplnění podmínek optimálního kontaktu. Například Dixon a kolegové [2005: 709] uvádějí: „Výzkumníci pracující s kontaktní teorií by měli více brát do úvahy a pracovat s kontakty, které ony ideální podmínky nesplňují, protože právě ony reprezentují většinu meziskupinových

<sup>2</sup> Někdy také nazývaná kontaktní hypotéza – Allport mluvil právě o hypotéze, která má být dále rozpracována a ověřována, zde ovšem vycházím z Pettigrewa a kolegů [2011], kteří uvádějí, že dnes, na rozdíl od Allportových časů, je vhodnější mluvit již o rozpracované teorii, nikoli hypotéze.

kontaktů v reálném světě.“ Stejně tak Pettigrew s kolegy [2011] uvádí na základě metaanalýz publikovaných výzkumů ověřujících kontaktní teorii, že kontext kontaktu není tak důležitý, jak Allport předpokládal. Tj. například rovný status sice posiluje efekt kontaktu na snížení předpokladů, ale výzkumy studující kontakty mezi lidmi se statutem radikálně nerovným (konkrétně černošští pomocníci v domácnostech a jejich bílí zaměstnavatelé v Jihoafrické republice) ukázaly, že i za této situace k významné redukci předpokladů může docházet.

Dalším důležitým doplněním teorie byl důraz na charakteristiky člověka z minoritní skupiny, s nímž má příslušník majority kontakt. Například Hewstone a Brown [1986] se domnívají, že aby kontakt zlepšoval postoje vůči celé skupině, měl by probíhat s někým, kdo je v očích příslušníka majority co nejvíce „typickým“ členem dané skupiny.

Příklady rozvoje a různých modifikací kontaktní teorie je vícero a bývají často aplikovány v jednotlivých výzkumech. Jejich fundovaný přehled a metaanalýzu lze nalézt v textu [Pettigrew, Tropp 2006], respektive pro desetiletí následující po vydání článku Pettigrewa a Troppové v [Paluck, Green, Green 2018]. Pettigrew s Troppovou prošli více než 500 studií ověřujících kontaktní teorii, aby došli k závěru, že „výsledky metaanalýzy přesvědčivě ukazují, že meziskupinové kontakty dokážou redukovat meziskupinové předpoklady“ [Pettigrew, Tropp 2006: 751]. Autoři této metaanalýzy uvádí, že 94 % výzkumů zařazených do analýzy ukazuje významné spojení meziskupinových kontaktů s nižší mírou předpokladů.

Studie používající kontaktní teorii se již dávno nezaměřují jen na mezietnické předpoklady, jako tomu bylo v počátcích (viz například zmíněný Brophy [1946] nebo Kephart [1957], zkoumající mezirasové vztahy v rámci filadelfské policie). Současný výzkum se zaměřuje například také na postoje k (a současně kontakty s) sexuálním menšinám [Dessel 2010], skupinám vymezeným věkem [Meshel, McGlynn 2004] nebo lidem se zdravotním či mentálním postižením [Evans 1976].

Jak už bylo uvedeno, výsledky studií/výzkumů ve velké většině ukazují na pozitivní změny postojů, tj. zmenšení předpokladnosti, ale jejich širší interpretace naráží na různé komplikace. Například na to, že se sice na datech zjistí, že lidé, kteří mají kontakty s lidmi z jiného etnika, zastávají relativně méně předpokladných postojů k tomuto etniku, ovšem to ještě neznamená, že kdybychom nějakým hypotetickým zásahem zajistili, aby kontakty s členy dané skupiny měli všichni členové majority, došlo by ke stejně silné průměrné změně postojů. Jedním z hlavních důvodů může být předpokládané [Pettigrew 1998] zkreslení výběru (sample bias), kdy se do studií kvůli samovýběru častěji dostávají lidé, kteří mají obecně nižší tendence k předpokladům, respektive lidé, kteří byli otevřenější změně (předpokladných) postojů [Pettigrew 1998]. Navíc vzhledem k tomu, že většina studií, alespoň v sociologii, nesleduje osoby v čase, ale soustředí se pouze na jeden okamžik (jde většinou o tzv. cross-sectional dotazníkové výzkumy), v němž jsou zaznamenány jejich postoje k „jiným“ a zároveň i to, zda se respondent s „jinými“ stýká, nemůžeme vyloučit, že kauzalita může být obrácená – ke změně postojů nedochází v důsledku kontaktu, ale kontakt je výsledkem příznivějších postojů [Forbes 2004]. Forbes [2004] upozorňuje i na to, že kontaktní teorie, zejména díky tomu, že je zakotvena v psychologii, příliš

zdůrazňuje individuální rovinu postojů a kontaktů a nechává stranou celospolečenskou úroveň soužití a konfliktů.

Důležité je zdůraznit, že stejně jako ve většině studií na obdobné téma [Pettigrew 1998] není ani v datech, která tvoří základ pro analýzu prezentovanou v tomto článku, zachycována dynamická, ale statická podoba postojů spojených se zkušeností/kontaktem s danými skupinami. Mezi alternativní přístupy ke zkoumání vlivu kontaktů patří využití panelových dat, která sledují kontakty i vývoj postojů v určitém časovém období, či experimentální design, ve kterém se testuje dynamika vývoje postojů nejčastěji pomocí uměle navozené kontaktní situace. Samotné postoje jsou zjišťovány před kontaktem a po kontaktu [např. Knecht, Martinez 2000].

## Smišený výzkumný design a jeho využití ve výzkumu

Smišené metody výzkumu (respektive smíšený výzkumný design) představují od osmdesátých let<sup>3</sup> metodologicky a teoreticky vyvíjený přístup, alternativní k přístupům striktně kvantitativním, respektive kvalitativním [Levine 2016]. Metodologické texty klasiků z oblasti smíšených metod výzkumu jsou v současné době intenzivně citovány<sup>4</sup>. V češtině však metodologické texty věnující se smíšeným metodám (snad kromě přeloženého textu Bergmana [2011]) zatím nejsou k dispozici, což naznačuje, že v metodologickém diskurzu českých sociálních věd smíšený výzkum příliš silnou pozici nemá, a to se týká i reflektovaného využití smíšených metod přímo ve výzkumech. Nicméně zdá se, že také v českých sociálních vědách dochází k postupným posunům směrem k častějšímu praktickému využívání smíšených metod, ovšem spíše v pedagogicko-psychologickém výzkumu [Janík, Knecht, Šebestová 2011; Lukas 2006; Očenašková, Sobotková 2014] a v antropologii [např. Kůst 2014] než v sociologii<sup>5</sup>.

Ve výzkumu, ze kterého článek vychází, bylo aplikováno smísení dvou odlišných metod sběru a analýzy dat. První krok analýzy představovala sekundární analýza reprezentativních výzkumů, které se zabývají postoji a způsoby kontaktů s Romy. Druhým krokem byl kvalitativní výzkum za použití techniky polostrukturovaného rozhovoru, jehož základní struktura (tj.

<sup>3</sup> Jak upozorňuje Maxwell [2016], neznamená to, že v obdobích předcházejících osmdesátým letům nemůžeme najít příklady výzkumů, které využívaly současně kvantitativní i kvalitativní data a pokoušely se tato data, jejich analýzu i interpretace integrovat tak, aby se navzájem posilovala. Zejména v čase před druhou světovou válkou podle něj docházelo k integraci, v rámci jedné výzkumné studie, různých typů dat běžně (jako příklady cituje klasické studie jako Marienthall nebo Middletown), teprve od padesátých let podle něj nastupuje výraznější tlak na metodologickou „čistotu“, a smíšené metody tak musely být ustaveny jako samostatný metodologický přístup, aby mohly být uznány v akademickém světě.

<sup>4</sup> Například metodologická práce *Designing and conducting mixed methods research* od Creswella a Clarka [2017] má podle Google Scholar téměř 24 000 citací (započítány jsou i citace předchozích vydání knihy, stav v listopadu 2018).

<sup>5</sup> To, že se nejintenzivnější diskusní (konference) i publikační činnost na téma mixed methods odehrává v oblasti pedagogického výzkumu, ovšem nelze chápat jako nějakou českou zvláštnost. I klasikové tohoto přístupu John Creswell, Abbas Tashakkori nebo Anthony Onwuegbuzie se věnují právě této oblasti výzkumu.

tematické okruhy) již byla zvolena s ohledem na výsledky analýzy kvantitativních výzkumů. Konkrétní oblasti týkající se postojů a kontaktů jsou v rozhovorech tematizovány tak, aby bylo možné výsledky kvantitativních výzkumů lépe interpretovat. Prezentovaný postup představuje příklad aplikace sekvenčního designu smíšeného výzkumu (sequential mixed design) [Small 2011], kdy se z výsledků a poznatků první etapy výzkumu (v tomto konkrétním případě z výsledků sekundární analýzy kvantitativních dat) odvozují otázky, způsob sběru dat a analýza etapy druhé. V jeho finální fázi dochází k propojení obou typů výsledků do podoby metazávěrů [Tashakkori, Teddlie, 1998]. Při sběru dat pomocí rozhovorů jsme sledovali kritérium časové blízkosti, kdy mezi termínem sběru dat, která byla využita pro sekundární analýzu a obdobím, kdy byla sbírána kvalitativní data pomocí rozhovorů, proběhlo maximálně 13 měsíců (od sběru dat CVVM v dubnu 2013 do provedení posledních rozhovorů v dubnu 2014). Vzhledem k tomu, že v tomto období nedošlo k žádným zásadním proměnám veřejného diskurzu v oblastech, které by mohly mít význam pro oblast postojů k Romům (na rozdíl od následujícího roku 2015, který provázelo rozsáhlé informování o „uprchlické vlně“) a ani následné výzkumy veřejného mínění z roku 2014 pokrývající téma postojů k Romům neukázaly žádný významný posun, to lze pokládat za obhajitelné.

## Použitá data a jejich analýza

V mé analýze jde o zkoumání souvislostí mezi postoji většinové společnosti a kontakty, které mezi členy většinové společnosti na jedné straně a Romy na straně druhé existují. První krok empirické práce představovala rešerše dostupných dat ze standardizovaných dotazníkových výzkumů<sup>6</sup>. Prostřednictvím datové rešerše se pro případ Romů podařilo získat poměrně bohatou datovou základnu ve výzkumech CVVM, které opakovaně používají některé indikátory, popisující jak kontakty, tak i postoje vůči Romům, proto využijeme právě je. Postojových otázek vztahujících se k Romům existuje v těchto výzkumech velké množství. Problém je, že jde často o otázky, které nevycházejí z nějakého hlubšího teoretického ukotvení. Při využívání dostupných reprezentativních dat bylo proto nutné klást důraz na význam a interpretační využitelnost jednotlivých dostupných položek.

Ve výzkumech reprezentativních pro celou populaci chybí aplikace škál, které se ptají i na jiné dimenze předsudečných postojů, jako je například „škála moderního rasismu“ (Modern Racism Scale) [Dovidio, Gaertner 1986], případně „škála neotesaného a subtilního rasismu“ (Blatant and Subtle Racism Scale) [Petigrew, Meertens 1995]. Tyto škály byly sice vyvinuty ve Spojených státech, a reflektují tedy tamější situaci, ovšem po jejich úpravě na českou sociální realitu by je bylo možné aplikovat i u nás. Zjistili bychom tak více o zdrojích předsudků, jako je obrana tradičních hodnot, zveličování kulturních rozdílů či odmítání kladných emocí vůči jiným národnostem a etnikům. Jiná je situace v psychologii [např. Hnilica, Radová 2013], kde

<sup>6</sup> Především s využitím online archivu Českého sociálněvědního datového archivu, doplněná o prohledávání odkazů na použitá data v tematicky relevantních publikacích.

tyto škály již aplikovány byly, ovšem na malých vzorcích tvořených především studenty. Cílem této aplikace nebylo vypovídat o celé (dospělé) společnosti, ale zkoumat psychologické mechanismy fungování předsudků.

Samotné kontakty byly v dostupných výzkumech reprezentativních pro celou dospělou společnost ČR zjišťovány jen jednoduchou otázkou: „Máte přátele nebo známé mezi Romy?“ Pro podrobnější analýzu by samozřejmě bylo výhodnější získat data, která se snaží měřit i intenzitu tohoto vztahu či vztahů, dobu jeho trvání či počet osob, s kterými udržuje kontakty.

Analýzovaný datový soubor pochází z dubna roku 2013 [CVVM duben 2013<sup>7</sup>]. Z metodologického hlediska by bylo vhodnější využít datové soubory, kde byl vzorek respondentů sestaven pomocí náhodného výběru (nikoli kvótního, jako je tomu zde), ovšem na rozdíl například od postojů k cizincům, které jsou zjišťovány kupříkladu ve výzkumech ISSP nebo ESS, jsou postoje k Romům a kontakty s Romy mezi dostupnými výzkumy, reprezentativními pro celou dospělou populaci, zjišťovány pouze ve výzkumech CVVM.

V kvantitativní analýze byly předsudečně postoje vůči Romům vztaženy nejen ke kontaktům, ale také k dalším proměnným, především sociodemografickým, pro kontrolu jejich vlivu.

Základ pro druhou část analýzy tvoří primární data, a to přepisy polostrukturovaných rozhovorů, které byly zaměřeny na téma postojů k Romům a věnovaly se i tématům osobní známosti a kontaktů s příslušníky této skupiny<sup>8</sup>.

Participantů byli vybráni pomocí záměrného výběru tak, aby byl výsledný vzorek variabilní z hlediska sociodemografických charakteristik (pohlaví, věk, vzdělání, místo bydliště). Kromě této základní sociodemografické variability jsem do výběru participantů zavedla i moment předpokládané variability postojů vůči Romům. Ve výsledném souboru je proto podskupina lidí pracujících v sociálních službách<sup>9</sup>, u kterých jsem předpokládala pozitivnější a méně předsudečné postoje. Dále jsou záměrně zastoupeni participantů s předpokladem více předsudečných postojů (např. účastníci internetových diskusí). Z hlediska sociodemografických indikátorů jsou zastoupeni v polovině případů lidé do 30 let věku a druhou polovinu tvoří lidé mezi 30 a 60 lety, rozdělení podle pohlaví je vyrovnané. Vzdělanostně jde zejména o lidi se SŠ s maturitou a VŠ vzděláním – vzdělanostní úroveň vzorku je tedy v průměru vyšší než v rámci celé dospělé společnosti ČR. Z hlediska bydliště jsou zastoupeny Praha, střední Čechy, Ústecký kraj a Karlovarský kraj. Celkem bylo během roku 2013 a první poloviny roku 2014 uskutečněno 30 rozhovorů. Přepsané rozhovory byly analyzovány v programu ATLASi.

<sup>7</sup> Vzorek respondentů pro použitý výzkum byl vybrán pomocí kvótního výběru (kontrola kvót na věk, pohlaví, vzdělání, region a velikost místa bydliště). Vzorek byl konstruován tak, aby byl reprezentativní pro obyvatelstvo ČR starší 15 let. Ve výzkumu z dubna 2013 bylo dotázáno 1049 osob.

<sup>8</sup> Rozhovory nebyly zaměřené výhradně na kontaktní teorii, ale jejich primárním cílem byla právě reflexe postojů k vybrané skupině. V rozhovorech bylo zjišťováno i to, jak komunikační partneři identifikují, kdo je Romem, jaké stereotypy si s Romy spojují, atd.

<sup>9</sup> Převážně jde o lidi pracující v době rozhovoru s lidmi bez domova. Profesní kurikulum některých z nich ale zahrnuje rovněž práci s jinými sociálně exkludovanými skupinami, mezi které patří i Romové.



## Analýza postojů k Romům

### Výsledky analýzy kvantitativních dat

Mezi Romy má přátele nebo dobré známé skoro pětina respondentů (18,3 % podle [CVVM duben 2017]). Tento kontakt deklarují častěji muži, spíše s nižším vzděláním, uvádějící relativně častěji špatnou životní úroveň, pracující v nekvalifikovaných manuálních profesích nebo nezaměstnaní. Naopak méně pravděpodobně lze najít tyto kontakty u lidí vyššího věku (60+). Jaký je tento přátelský vztah, za jakých okolností vznikl a funguje, však z dat není možné zjistit. Obecně je samozřejmě obtížné říci, zda a do jaké míry odráží míra výskytu přátelství/známosti s Romy ve většinové populaci sdílené předsudky a negativní stereotypy vztahující se k této skupině, každopádně ve stejném výzkumu na otázku, zda Romové žijí v blízkosti bydliště dotázaných, téměř polovina (48,2 %) odpověděla, že ano, „potenciál“ ke kontaktům s Romy je tedy značný. Platí nicméně, že u respondentů, v jejichž blízkosti bydlí Romové, se kontakty významně častěji skutečně vyskytují (28,4 % z nich uvádí, že mají mezi Romy přátele/známé) ve srovnání s těmi, v jejichž místě bydliště Romové nebydlí (pouze 8,9 % z nich má mezi Romy uvedené kontakty). Jak vidno, jde i o „dostupnost“ kontaktů. I v tomto prvním kroku můžeme uvažovat o tom, že kontakty souvisí s lepšími vzájemnými vztahy. Když totiž vezmeme respondenty, kteří mají Romy v místě bydliště, pak mezi nimi ti respondenti, kteří mají mezi Romy přátele a/nebo známé, hodnotí soužití s Romy v lokalitě jako výrazně lepší<sup>10</sup> (viz tabulka 1). Důležité je dodat, že stejný efekt platí i pro hodnocení soužití romské a neromské populace v rámci celé ČR – tj. ti, kdo nějaké Romy blíže znají, hodnotí toto soužití podstatně lépe (mezi lidmi s romskými přáteli hodnotí soužití jako velmi dobré nebo spíše dobré 21 %, mezi těmi, kdo takové přátele nemají, pak volí toto hodnocení 7 %).

**Tabulka 1. Vztah hodnocení soužití s Romy v místě bydliště s tím, zda má respondent mezi Romy přátele (sloupcová %)**

| Hodnocení soužití | Má mezi Romy přátele/známé | Nemá mezi Romy přátele/známé |
|-------------------|----------------------------|------------------------------|
| Velmi dobré       | 10,6 %                     | 1,9 %                        |
| Spíše dobré       | 54,9 %                     | 23,9 %                       |
| Spíše špatné      | 23,9 %                     | 46,4 %                       |
| Velmi špatné      | 7,7 %                      | 23,6 %                       |
| Neví              | 2,8 %                      | 4,2 %                        |
| Celkem            | 100 %                      | 100 %                        |

Zdroj: CVVM Duben 2013

Výsledky textu chí-kvadrát (df = 3, N = 483): vztah mezi hodnocením soužití a tím, zda má respondent přátele mezi Romy, je vysoce významný ( $p < 0,0001$ ).

<sup>10</sup> Otázka zní: „Jak celkově hodnotíte soužití romské a neromské populace v místě vašeho bydliště?“



**Table 1: Relationship between evaluations of coexistence with local Roma and having Roma friends (column percentages)**

| Evaluations of coexistence | Has Roma friends/acquaintances | No Roma friends/acquaintances |
|----------------------------|--------------------------------|-------------------------------|
| Very good                  | 10.6%                          | 1.9%                          |
| Rather good                | 54.9%                          | 23.9%                         |
| Rather bad                 | 23.9%                          | 46.4%                         |
| Very bad                   | 7.7%                           | 23.6%                         |
| Don't know                 | 2.8%                           | 4.2%                          |
| Total                      | 100%                           | 100%                          |

Source: Public Opinion Research Centre, April 2013

Chi-squared test results (df = 3, N = 483): the relationship between evaluations of coexistence with local Roma and having Roma friends is highly significant ( $p < 0.0001$ ).

V tabulce 2 je znázorněn vztah mezi postoji respondentů vůči Romům a tím, zda tito respondenti mají mezi Romy přátele či známé. Položky v tabulce jsou seřazeny podle pořadí, přičemž nejvýše je ta, u které přátelství s Romy/Romem diferencuje nejvíce, níže jsou pak postupně ty, kde diferencuje méně a méně. Je patrné, že nejmenší rozdíly jsou u podpory (nebo spíše téměř obecné nepodpory) tzv. „pozitivní diskriminace“ vůči Romům, a také obě skupiny velmi podobně (tj. velmi silně) podporují tezi, že problémy Romů jsou způsobeny tím, že nepracují. Silnou a málo diferencovanou podporu má společné vzdělávání a také stereotyp o Romech jako zastáncích tradičních rodinných hodnot (i když jak ukazují kvalitativní rozhovory, může se za tímto stereotypem skrývat i představa hrozby ze strany soudržných romských rodin a komunit). Naopak nejsilněji diferencuje kontakt u míry souhlasu s výrokem, zda by měly existovat zábavní podniky, kam by Romové neměli být pouštěni (tj. s diskriminačním chováním), a u míry souhlasu s tím, že sklon páchat trestné činy je součástí romské povahy, což je výrok indukující tradiční rasismus (říkající, že mezi etniky jsou vrozené kvalitativní rozdíly).

Přejdeme nyní k lineární regresní analýze, v které byly závisle proměnnou negativní postoje vůči Romům (pro popis konstrukce proměnné viz tabulka 3). Jako nezávislé zde vystupují sociodemografické proměnné a právě přátelské kontakty s Romy. Tabulka 3 prezentuje proměnné zařazené do analýzy.

Výsledky analýzy ukazují, že věk, pohlaví, velikost obce, ve které respondent žije, ani vzdělání nemají významný vliv na postoje vůči Romům. Nejsilnější a také statisticky významný vztah k postojům mají ale právě kontakty – ti, kdo nemají mezi Romy přátele či známé, souhlasí s přesudečnými či přímo diskriminačními postoji, které tvoří závisle proměnnou podstatně častěji.

### Výsledky analýzy kvalitativních dat

Analýza kvalitativních dat slouží prohloubení a rozšíření nálezů z kvantitativní analýzy. Vztahy mezi proměnnými zde získávají subjektivní smysl. V kvalitativní analýze se důležité nálezy soustředily kolem několika tematických jader – první představují typy a okolnosti kontaktů

**Tabulka 2. Vztah mezi postoji k Romům a tím, zda má přátele, známé mezi Romy (řádková %, zvlášť pro ty, kdo mají a nemají přátele mezi Romy)**

|   | Má přátele mezi Romy |            | Nemá přátele mezi Romy |            |
|---|----------------------|------------|------------------------|------------|
|   | souhlasí             | nesouhlasí | souhlasí               | nesouhlasí |
| Bylo by jediné dobře, kdyby existovaly zábavní podniky, kam Romové nebudou puštěni.       | 23,9 %               | 76,1 %     | 41,7 %                 | 58,3 %     |
| Sklon páchat trestné činy je součástí romské povahy.                                      | 65,5 %               | 34,5 %     | 80,1 %                 | 19,9 %     |
| Mezi jednotlivými Romy jsou rozdíly, a proto by se neměli všichni házet do jednoho pytle. | 92 %                 | 8 %        | 79,3 %                 | 20,7 %     |
| Mezi Romy panuje vyšší úcta k tradičním rodinným hodnotám než mezi Neromy.                | 84 %                 | 16 %       | 73,6 %                 | 26,4 %     |
| Romové drží více pospolu a více si vzájemně pomáhají než Neromové.                        | 85,4 %               | 14,6 %     | 79,7 %                 | 20,3 %     |
| Každé romské dítě má právo studovat ve třídě společně s neromskými dětmi.                 | 90,9 %               | 9,1 %      | 86 %                   | 14 %       |
| Problémy Romů by přestaly existovat, kdyby konečně začali pracovat.                       | 86,7 %               | 13,3 %     | 91,3 %                 | 8,7 %      |
| Romům by se mělo dostávat větší podpory než Neromům.                                      | 8,9 %                | 91,1 %     | 4,7 %                  | 95,3 %     |

Zdroj: CVVM Duben 2013

Pro podsoubor respondentů, kteří mají přátele mezi Romy u jednotlivých položek  $N \geq 163$ , pro podsoubor těch, kdo přátele mezi Romy nemají  $N \geq 716$ .

Poznámka: v prvním sloupci tabulky jsou uvedena znění výroků, ke kterým respondenti vyjadřovali míru svého souhlasu na škále 1 – rozhodně souhlasí, 2 – spíše souhlasí, 3 – spíše nesouhlasí, 4 – rozhodně nesouhlasí. Pro účely prezentace v tabulce byly kategorie 1 a 2, respektive 3 a 4, spojeny.

s Romy, druhé pak kulturní stereotypy a „lidová historie“ a konečně třetí bychom mohli nazvat „Romové jako skupina a Romové jako konkrétní jedinci“.

### Typy a okolnosti kontaktů s Romy

Kvalitativní rozhovory mě upozornily na různorodost typů a okolností kontaktů mezi členy majoritní společnosti a Romy, které nejsou vůbec postiženy v dostupných kvantitativních výzkumech. Opakovaně se v rozhovorech objevují odkazy na zkušenosti z dětství (ve škole i v místě bydliště) nebo případně z vojny (v případě mužů) a také z pracovního prostředí. Zdá se však, že v největší míře je u participantů (zvláště u těch, kteří nemají zkušenost s prací v sociálních službách) akcentována nikoliv osobní zkušenost, ale spíše zkušenost zprostředkovaná médii nebo jinými přáteli a známými. V rozhovorech se opakovaně objevovaly odkazy na samozřejmost a přirozenost postojů, které participanté rozhovorů vyjadřovali, nebo zmínky o „dějinách soužití“ s Romy. Participanté také velmi často zdůrazňovali takové charakteristiky, které jsou Romům připisovány v mediálním i obecně společenském diskurzu: zneužívají dávky, ničí byty a jejich okolí, neposílají děti do školy, nechtějí pracovat a jsou hluchí. Toto zmiňování a zdůrazňování stereotypních charakteristik Romů jako skupiny se většinou odehrávalo bez vztahu

**Table 2: Relationship between attitudes to the Roma and having Roma friends/acquaintances (row percentages, for those having and not having Roma friends separately)**

|   | Has Roma friends/<br>acquaintances |          | No Roma friends/<br>acquaintances |          |
|---|------------------------------------|----------|-----------------------------------|----------|
|   | Agree                              | Disagree | Agree                             | Disagree |
| It would be a good thing if there were bars where Roma people aren't admitted.                      | 23.9%                              | 76.1%    | 41.7%                             | 58.3%    |
| An inclination to commit crime belongs to Roma nature.  | 65.5%                              | 34.5%    | 80.1%                             | 19.9%    |
| There are differences between Roma individuals, and as such, they shouldn't be all lumped together. | 92%                                | 8%       | 79.3%                             | 20.7%    |
| Roma people tend to be more respectful of traditional family values than non-Roma people.           | 84%                                | 16%      | 73.6%                             | 26.4%    |
| Roma people tend to stick together and help one another more than non-Roma people.                  | 85.4%                              | 14.6%    | 79.7%                             | 20.3%    |
| Every Roma child has the right to study in the same class with non-Roma children.                   | 90.9%                              | 9.1%     | 86%                               | 14%      |
| Roma people's problems would cease to exist if they finally got jobs.                               | 86.7%                              | 13.3%    | 91.3%                             | 8.7%     |
| Roma people should receive more support than non-Roma people.                                       | 8.9%                               | 91.1%    | 4.7%                              | 95.3%    |

Source: Public Opinion Research Centre, April 2013

For subsample of respondents, who have the Roma as friends N≥163. For subsample of those, who do not have the Roma as friends N ≥716.

Note: The statements listed in the first column were rated by the respondents on the following scale: 1 = strongly agree, 2 = rather agree, 3 = rather disagree, 4 = strongly disagree. Categories of agreement (1, 2) and disagreement (3, 4), respectively, were merged for presentation purposes.

k popisu vlastní zkušenosti s konkrétními Romy. V každém případě byl ale ve vztahu k Romům ve většině rozhovorů patrný jistý odstup, často vyjadřovaný otevřeně a záměrně, odstup, který neodstranila ani pozitivní zkušenost s konkrétními Romy: „Když jsem byl mladší, chodil jsem závodně tancovat a tam byl taky jeden Cikán, víte, měl jsem s ním dobrý zkušenosti, ale nešla jste k němu do rodiny, protože jste se s nima nechtěla sociálně zaplíst...“ (muž, 50 let, SŠ, Praha). Důležité je povšimnout si zde snahy participanta prezentovat své jednání jako něco samozřejmého, sdíleného (neříká „nešel jsem do rodiny“, ale „nešla jste“). V jiném rozhovoru participant uvádí: „Lidi se od nich izolují, to je jasný.“ (muž, 50 let, SŠ, Praha). Zde, stejně jako v předcházejícím úryvku, se projevuje stejný diskursivní mechanismus, v němž participanti svůj postoj prezentují jako něco neosobního nebo samozřejmě sdíleného blíže neurčenými „lidmi“. Odstup vůči celé skupině si uvědomuje i další účastnice rozhovorů, která má mezi Romy přítelkyni, když podotýká, že: „Už jako malá jsem věděla, že když se budeme na hřišti s romskými dětmi hádat, tak my se to budeme snažit vyřešit sami za sebe, ale oni si zavolají na pomoc své rodiče, bratry, sestry, strýčky... Je za nimi prostě tahle síla komunity a z tý mám trochu obavy.“ (žena, VŠ, 45 let, Plzeň). Romové jsou zde prezentováni jako komunita/skupina spíše než jako individua. Nebo v jiném rozhovoru participant uvádí: „No, snažej se bejt přátelský, ale nevěřím jim to.“ (muž, 30 let, SŠ, Praha).

Tabulka 3. Proměnné zařazené do regresní analýzy

| Proměnná                              | Operacionalizace   | Hodnota průměru                                   | Směrodatná odchylka          | N    |
|---------------------------------------|--|---|------------------------------|------|
| Věk                                   | Věk respondenta v rocích. Do regrese vstupuje jako spojitá proměnná.   | 45,3  | 17,7                         | 1044 |
| Vzdělání                              | Do regrese vstupuje proměnná nejvyšší dosažené vzdělání se čtyřmi stupni vzdělání – nejvýše základní (ZŠ), nejvýše vyučen (SOU), nejvýše maturitní vzdělání (ŠŠ), pomaturitní vzdělání (VŠ), a to prostřednictvím dummy proměnných. Abych se vyhnula multikolinearitě, do výpočtu modelu jsem nezařadila dummy proměnnou pro základní vzdělání.  | ZŠ = 0,18<br>SOU = 0,35<br>ŠŠ = 0,32<br>VŠ = 0,15 | 0,38<br>0,48<br>0,47<br>0,36 | 1049 |
| Pohlaví                               | Muž (1), žena (0).   | 0,5   | 0,5                          | 1049 |
| Velikostní skupina obce               | Jde o kategorizovanou proměnnou měřící počet obyvatel v obci, v níž respondent žije. Hodnoty proměnné (počty obyvatel) jsou 1 – „méně než 799“, 2 – „800 – 1 999“, 3 – „2 000 – 4 999“, 4 – „5 000 – 14 999“, 5 – „15 000 – 29 999“, 6 – „30 000 – 79 999“, 7 – „80 000 – 999 999“, 8 - „1 000 000 a více“. Vzhledem k počtu kategorií (8) s proměnnou v regresi zacházím jako se spojitou v souladu s prací [Rhemtulla a kol. 2012].  | 4,6   | 2,3                          | 1049 |
| Má přátele mezi Romy                  | Má přátele/přátele mezi Romy (1), nemá (0).  | 0,18  | 0,39                         | 1040 |
| Postoje vůči Romům (závisle proměnná) | Jde o konstruovanou proměnnou (součtovou škálu) vybraných položek z tabulky 2, některé (níže zapsané tučně) z nich byly rekódováním významově obráceny, aby všechny položky vyjadřovaly negativní postoj k Romům. Ve výsledku jde tedy o spojení proměnných vyjadřujících: <b>nesouhlas se studiem romských dětí s neromskými, nesouhlas s tím, že mezi Romy jsou rozdíly, souhlas s výrokem, že problémy Romů by neexistovaly, kdyby pracovali, souhlas s tím, že trestné činy patří k romské povaze, a konečně souhlas s tím, že by měly existovat zábavní podniky, kam Romové nebudou puštěni</b> – nižší hodnoty proměnné indikují více negativní postoje vůči Romům. Hodnoty zkonstruované proměnné se pohybují od 5 do 20. Cronbachovo alfa škály složené z těchto položek je 0,644. | 12,64   | 2,66                         | 786  |

Zdroj: CVVM Duben 2013

**Table 3: Variables entering the regression analysis**

| Variable  | Operationalization  | Mean value   | Standard deviation           | N    |
|---|---|--|------------------------------|------|
| Age   | Respondent age in years. Enters the regression as a scale variable.   | 45.3   | 17.7                         | 1044 |
| Education                                       | The educational attainment variable that enters the regression has four categories: primary at most, secondary vocational at most, general secondary at most, and post-secondary or tertiary, all in the form of dummy variables. To avoid multicollinearity, the dummy variable for primary education was not included in the analysis.  | Primary = 0.18<br>Secondary vocational = 0.35<br>General secondary = 0.32<br>Tertiary = 0.15 | 0.38<br>0.48<br>0.47<br>0.36 | 1049 |
| Sex   | Male (1), female (0).   | 0.5  | 0.5                          | 1049 |
| Municipality size                               | Categorized variable measuring total population of municipality where respondent resides. Values of the variable (local populations) are: “under 799” = 1, “800–1,999” = 2, “2,000–4,999” = 3, “5,000–14,999” = 4, “15,000–29,999” = 5, “30,000–79,999” = 6, “80,000–999,999” = 7, “1,000,000 or more” = 8. Given the number of categories (8), the variable is treated as a scale variable in the regression exercise, in line with Rhemtull et al. [2012].  | 4.6  | 2.3                          | 1049 |
| Has Roma friends                                | Has a friend/friends among the Roma (1), does not have any (0).   | 0.18   | 0.39                         | 1040 |
| Attitudes towards the Roma (dependent variable) | A constructed variable (sum scale) calculated from the selected items shown in table 2. Some of them (below, in bold) were reversed through recoding that all of the items represent the negative attitudes towards the Roma. The scale consists of the following variables: <b>nonagreement with the fact that a Roma child has the right to study in the same class with non-Roma children, nonagreement with the fact that there are differences between the Roma individuals</b> , agreement with the fact that Roma population’s problems would cease to exist if they finally got jobs, agreement with the fact that an inclination to commit crime belongs to the nature of the Roma, agreement with the fact that it would be a good thing if there were bars where Roma people aren’t allowed to enter. Lower values of the dependent variable indicates more prejudiced attitudes toward the Roma. Range of the variable values is 5 to 20. Cronbach’s Alpha of the scale is 0,644. | 12,64  | 2,66                         | 786  |

Source: Public Opinion Research Centre, April 2013

**Tabulka 4. Regresní analýza zjišťující vliv sociodemografických proměnných a kontaktů na postoje vůči Romům.**

|  | Nestandardizované koeficienty | Standardizované koeficienty | Hodnoty t-testu | Statistická významnost (p-hodnota) |
|--|-------------------------------|-----------------------------|-----------------|------------------------------------|
| <b>Konstanta</b>                       | 11,961                        |                             | 25,686          | <0,001                             |
| <b>Věk</b>                             | -0,004                        | -0,024                      | -0,675          | n. s.                              |
| <b>Vzdělání</b>                        |                               |                             |                 |                                    |
| VŠ                                     | 0,591                         | 0,080                       | 1,848           | n. s.                              |
| SŠ                                     | 0,523                         | 0,092                       | 1,945           | n. s.                              |
| SOU                                    | 0,198                         | 0,036                       | 0,748           | n. s.                              |
| <b>Pohlaví (muž)</b>                   | 0,283                         | 0,054                       | 1,520           | n. s.                              |
| <b>Velikostní skupina obce</b>         | -0,046                        | -0,041                      | -1,158          | n. s.                              |
| <b>Má přátele nebo známé mezi Romy</b> | 1,703                         | 0,247                       | 6,988           | <0,001                             |

Zdroj: CVVM Duben 2013

Poznámka: Počet případů vstupujících do regresního modelu = 777. Hodnota R-square (podíl variability závisle proměnné vysvětlené modelem) je 0,069. Vyšší hodnoty závisle proměnné značí vyšší míru nesouhlasu s negativními postoji. Zkratka „n. s.“ značí „not significant“.

**Table 4: Regression analysis to identify the effects of sociodemographic variables and contacts on attitudes to the Roma**

|                                       | Unstandardized coefficients | Standardized coefficients | T-test values | Statistical significance (p-value) |
|---------------------------------------|-----------------------------|---------------------------|---------------|------------------------------------|
| <b>Constant</b>                       | 11.961                      |                           | 25.686        | < 0.001                            |
| <b>Age</b>                            | -0.004                      | -0.024                    | -0.675        | n.s.                               |
| <b>Education</b>                      |                             |                           |               |                                    |
| Tertiary                              | 0.591                       | 0.080                     | 1.848         | n. s.                              |
| General secondary                     | 0.523                       | 0.092                     | 1.945         | n. s.                              |
| Secondary vocational                  | 0.198                       | 0.036                     | 0.748         | n. s.                              |
| <b>Sex (male)</b>                     | 0,283                       | 0,054                     | 1,520         | n. s.                              |
| <b>Municipality size</b>              | -0,046                      | -0,041                    | -1,158        | n. s.                              |
| <b>Has Roma friends/acquaintances</b> | 1,703                       | 0,247                     | 6,988         | <0,001                             |

Source: Public Opinion Research Centre, April 2013

Note: Regression model includes 777 cases. R-squared value (proportion of variance in the dependent variable explained by the model) is 0.069. Higher values of the dependent variable indicate stronger disagreement with negative attitudes. N.s. means “not significant”.

## Kulturní stereotypy a „lidová historie“

V rozhovorech se objevovaly odkazy na celospolečenskou historii soužití s Romy (např. „No, já si myslím, že je to vlastně nějaký to 200letý, nebo kolik x let oni tady žijou v tomhleto prostoru, tak je to ta zkušenost, ta zkušenost, kterou má vlastně každý s tímhleto etnikem.“ (žena, 50 let, VŠ, Chomutov) nebo „A vzhledem k tomu, že Romové jsou nám blízko, protože jako etnikum tu žijí už několik staletí, každé se s nima nějakým způsobem setkal a tím nemyslím jenom osobně, třeba i z nějakýho vyprávění, zkušenosti jiných lidí, tak ty lidi nevím, prostě děsí je jinakost, tím bych to shrnul.“ (muž, 35 let, SŠ, Praha). Tyto úryvky můžeme interpretovat jako výpovědi z oblasti „folk history“, lidových sdílených představ o minulosti a o tom, jak tato historie ovlivňuje současnost. Ukazují nám také, jak je ona sdílená představa o historii pro kategorizaci Romů (ve smyslu členkové kategorizační analýzy) a pro argumentaci ohledně Romů důležitá.

Participanti v rozhovorech pak opakovaně uvádějí příklady chování Romů a neodkazují zde opět většinou na konkrétní osoby, ale spíše obecně na etnikum, viz například „... jak žijou v těch velkých rodinách, tak se podporují a umějí využívat právě ty sociální dávky a vlastně ten stát a hřešej na to. Neříkám, že jsou to úplně všichni, ale v podstatě oni se zaštiťují tím, že jsou jiní a že většinová populace je diskriminuje.“ (žena, 55 let, VŠ, učitelka, střední Čechy).

Přestože je zkušenost z dlouhodobých osobních kontaktů v případě Romů částečně překrytá zmiňovanými sdílenými, historicky vzniklými stereotypy a jejich předáváním (např. [Weinerová, 2014]), jsou postoje lidí s přátelskými kontakty k Romům celkově pozitivnější než u ostatních.

## Romové jako skupina a Romové jako konkrétní jedinci

Mezi analyzovanými postoji vůči Romům (viz tabulka 2) je nejvýraznější diference mezi respondenty „s romskými přáteli“ a „bez přátel“ u tvrzení, že mezi Romy jsou rozdíly. Ti, kteří s nějakým Romem/Romkou udržují přátelské vztahy, s tvrzením podstatně častěji souhlasí. Jde ovšem jen o rozdíly relativní. Pokud vezmeme průměrné hodnoty na postojových škálách, jsou jak u těch, kteří mezi Romy přátele mají, tak i u těch, kteří nemají, postoje spíše negativní. Kvalitativní data ukazují, jakým způsobem mohou být udržovány rozdílné postoje k Romům jednotlivcům a Romům jako skupině. Dochází k tomu často právě skrze zdůrazňování rozdílnosti – pozitivní vlastnosti jsou připisovány jednotlivým „odlišným“ jednotlivcům (odlišným od většiny Romů) a zároveň je udržována představa o Romech jako skupině, respektive o většině Romů, kteří mají vlastnosti spíše negativní a vůči nimž zastávají předsudečně postoje. V rozhovorech nacházíme i explicitní upozorňování aktérů na výjimečnost Roma/Romky, se kterými se znají. Samotná deklarovaná výjimečnost může být zdůvodněním, snad i ospravedlněním tohoto přátelství nebo bližšího vztahu („Mám kamarádku Romku, slušnou.“ Tazatel: „Tak jak bys ji popsala?“ R: „Chodí do práce a nevyžírá stát o dávky a přízpůsobila se.“ (žena, 35 let, SŠ, Praha)), a tedy jako protiklad ostatním Romům. I ti, kteří blízké vztahy nemají, však připouštějí, že odchylky od stereotypu celé skupiny existují, ovšem stále tyto Romy odlišné



od stereotypu popisují jako něco neobvyklého: „... každá skupina lidí je nějaký spektrum. Jsou prostě lidi konformní v nějaký tý kultuře, tý komunitě, pak lidi, který jsou nekonformní a budou se nějakým způsobem vymykat, ale to je prostě všude samozřejmě. Samozřejmě to je i u Romů, to není nic neobvyklého.“ (muž, 25 let, SŠ, Praha), někdy dokonce explicitně jako zcela výjimečného: Tazatel: „Myslíš, že jsou všichni stejní?“ Participant: „Upřímně? Většina jo, skoro všichni jsou stejní. (...) Najdou se výjimky. Najde se pár výjimek, ale musí to být tak, že ty lidi se vymaní z toho vlivu těch Romů (ostatních). Nemyslím si, že když žijou v ghettu, že tam bude jeden, kterej bude jinej. Nebude, tam budou všichni stejný.“ (žena, 24 let, VŠ, Žatec). U výjimečných případů připouští participanti rozhovorů také existenci určité nespravedlnosti (např. při hledání práce), která se děje či může dít vůči takovému („jiným“, „slušným“, „jejich“) Romům.

## Diskuse a závěry

Pokud bychom měli analýzu shrnout, potvrdila analýza kvantitativních dat věcně významný a robustní (potvrzený různými indikátory) vztah mezi kontakty respondenta s Romy a jeho postoje k této skupině jako celku. Romové v českém prostředí představují jednu z nejvíce majoritou problematizovaných a marginalizovaných skupin [Leontiyeva, Vávra 2009], nicméně existující přátelské kontakty mají pozitivní efekty i na postoje vůči nim. Ti respondenti, kteří přátelské kontakty s konkrétními Romy udržovali, zároveň deklarovali k Romům obecně pozitivnější (méně předsudečné) postoje, byť v „absolutních hodnotách“ (průměrné hodnoty na postojových škálách) stále spíše negativní. Tento vztah zůstal silný i při kontrole vlivu sociodemografických proměnných. Následný sběr a analýza dat kvalitativních uvedla tento poznatek, potvrzující pro českou společnost vztah předpokládaný kontaktní teorií a nalezený v minulých desetiletích v řadě jiných zemí a ve vztahu k velmi různým společenským skupinám, do souvislosti. V kvalitativní části jsem se pokusila rekonstruovat rámec, v kterém jsou Romové jako skupina vnímání, a zároveň upozornila na diskurzivní mechanismy užívané komunikačními partnery, aby „smířili“ své často protichůdné postoje vůči Romům jako jednotlivcům a Romům jako skupině. Kvalitativní analýza ukazuje na významný „vyvažující“ fenomén, bránící silnějšímu efektu kontaktů, a to na negativní, společensky silně sdílený stereotyp spojený s Romy, který je navíc rámován přesvědčením, které bychom mohli parafrázovat jako „vždyť víme, jak to s nimi je, známe je už dlouho“<sup>11</sup>. Tento stereotyp se nepadně mění i v kontaktních situacích tváří v tvář. Síla předsudků vážících se k Romům jako skupině i jejich zarámování jako sdílené historické zkušenosti přispívají ke stabilitě (negativních) postojů i navzdory pozitivně hodnoceným kontaktům s jednotlivci. Zdá se tak, že v kontaktní hypotéze/teorii by měl být vzat v potaz silněji obecný společensko-historický kontext, v němž se kontakt odehrává.

<sup>11</sup> Bylo by potřeba dalších analýz zaměřených na jiné marginalizované skupiny, abychom mohli ukázat, do jaké míry je toto přesvědčení specifické pro vztah k Romům a do jaké jde spíše o obecný fenomén vztahu k „outgroups“.

Důležité je se blíže zmínit o argumentační strategii spojené s postoji, která se objevila v polostrukturovaných rozhovorech. Participanti používali ve vztahu k Romům argument o „dobrých“ či „přízpůsobených“ členech dané skupiny, kteří se odlišují od většiny ostatních členů. Participanti následně připouštějí své přátelství právě s těmito „výjimečnými“ členy skupiny, a vlastně tedy uvádějí přátelství pouze s těmi Romy, kteří se odlišují od stereotypů, které skupině jako celku často nadále připisují. Lze uvažovat i o tom, že se takto jistým způsobem „obhajují“ před společností (zastoupenou v situaci rozhovoru tazatelem), která je obecně k Romům velmi kritická. Tento způsob argumentace ale není překvapivý, naopak podporuje Allportovu základní tezi o povaze předsudků: ti, kdo se chovají diskriminačně a projevují předsudky vůči nějaké skupině, nemusí mít problém s připouštěním jednotlivých pozitivních výjimek.

Na metodologické úrovni, tj. na úrovni využití smíšeného výzkumu, se ukázalo, že kvantitativní data, alespoň v té podobě, jak jsou v současné době dostupná pro dospělou českou společnost, jsou pro komplexnější využití a ověřování kontaktní teorie limitující. Využitím smíšeného výzkumu umožnila kvalitativní data otevřít některá postojová témata (např. charakteristiky připisované Romům), blíže identifikovat rámce a argumentační schémata využívaná komunikačními partnery pro vyjádření jejich postojů k Romům, ale také strukturovat typy a okolnosti kontaktů (v dětství, v práci, pouze zprostředkovaný apod.). Kromě toho umožňují polostrukturované rozhovory lépe zachytit ambivalenci, zejména na úrovních jedinec a skupina, a také mělkost<sup>12</sup> a případně omezenou platnost některých postojů. Tuto nejednoznačnost je obtížné plně zohlednit v kvantitativních výzkumech, které jsou zaměřeny na obecné postoje prostřednictvím standardizovaných otázek, což může vést bez dalšího vysvětlení k nedostatečným nebo i zavádějícím interpretacím. Využití smíšeného výzkumu tak umožnilo mnohem lépe reflektovat diferencovanost postojů k jedné z marginalizovaných skupin (Romů).

#### L I T E R A T U R A

- Allport, Gordon. 2004. *O povaze předsudků*. Praha: Prostor.
- Bergman, Manfred M. 2011. „O nezbytnosti třetí generace ve smíšeném designu, teorii a výzkumu“. *Pedagogická orientace* 21(4): 457–473.
- Brophy, Ira. 1946. „The luxury of anti-Negro prejudice“. *Public Opinion Quarterly* 9 (4): 456–466. <https://doi.org/10.1086/265762>.
- Creswell, John W., Vicky Plano Clark. 2017. *Designing and conducting mixed methods research*. Los Angeles: Sage publications.
- Dessel, Adrienne. 2010. „Effects of intergroup dialogue: Public school teachers and sexual orientation prejudice“. *Small Group Research* 41(5): 556–592. <https://doi.org/10.1177/1046496410369560>.

<sup>12</sup> Ve smyslu velmi omezené znalosti a spoléhání se na tradované pravdy.

- Dixon, John, Kevin Durrheim, Colin Tredoux. 2005. „Beyond the Optimal Contact Strategy: A Reality Check for the Contact Hypothesis“. *American Psychologist* 60 (7): 697-711. <http://dx.doi.org/10.1037/0003-066X.60.7.697>.
- Dovidio, John F., Samuel Gaertner. 1986. „The aversive form of racism.“ Pp. 61–89 in Dovidio, John F., Samuel Gaertner (Eds.), *Prejudice, discrimination, and racism*. Orlando: Academic Press.
- Evans, Joseph H. 1976. „Changing attitudes toward disabled persons: An experimental study“. *Rehabilitation Counseling Bulletin* 19(4): 572–579.
- Forbes, Hugh Donald. 2004. „Ethnic conflict and the contact hypothesis“. Pp. 69–88 in Lee, Yueh T., Clark E. McCauley, Fathali E. Moghaddam, Steven. E. Worchel. *The psychology of ethnic and cultural conflict*. Westport: Praeger Publishers.
- Hamberger, Jürgen, Miles Hewstone. 1997. „Inter-ethnic contact as a predictor of blatant and subtle prejudice: Tests of a model in four West European nations“. *British Journal of Social Psychology* 36: 173–190. <http://dx.doi.org/10.1111/j.2044-8309.1997.tb01126.x>.
- Hewstone, Miles, Rupert Brown. 1986. „Contact is not enough: An intergroup perspective on the contact hypothesis“. Pp. 1–44 in Hewstone, Miles, Rupert Brown (eds.), *Contact and conflict in intergroup encounter*. Oxford: Blackwell.
- Hnilica, Karel, Lia Radová. 2013. „Rasismus? Postoje? Ideologie? K determinantám etnických stereotypů“. *Československá Psychologie* 57(2): 144–168.
- Janík, Tomáš, Petr Knecht, Simona Šebestová (eds.). 2011. *Smišžený design v pedagogickém výzkumu: Sborník anotací příspěvků z 19. výroční konference České asociace pedagogického výzkumu*. Brno: MUNI.
- Johnson, R. Burke, Anthony Onwuegbuzie. 2004. „Mixed methods research: A research paradigm whose time has come“. *Educational Researcher* 33(7): 14–26. <https://doi.org/10.3102/0013189X033007014>.
- Kalibová, Květa. 2008. „Kolik Romů žije v Česku“. *Geografické rozhledy* 17 (4): 7–9.
- Kephart, William M. 1957. *Racial Factors and Urban Law Enforcement*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Knecht, Tom, Lisa Martinez. 2000. „Humanizing of homeless: Does contact erode stereotypes?“ *Social Science Research* 38 (3): 521–534.
- Kůst, Tomáš. 2014. „Dívkou a chlapcem ve volném čase: vnímání genderu v rámci zájmových aktivit“. *Antropowebzin* 3–4: 119–130.
- Leontiyeva, Yana, Martin Vávra (eds.). 2009. *Postoje k imigrantům*. Praha: Sociologický ústav AV.
- Levine, Robert. 2016. „Repairing the Fractured Social Sciences: An Introduction from a Historical Point of View“. Pp. 3–12 In Hay, Cameron (Ed.). 2016. *Methods that matter: Integrating mixed methods for more effective social science research*. Chicago: University of Chicago Press.

- Lukas, Josef. 2006. „Životní příběhy učitelů – od kvalitativního ke smíšenému výzkumnému designu“. Pp. 1–16 in Kocurová, Marie (ed.) *Současné metodologické přístupy a strategie pedagogického výzkumu; sborník anotací 14. konference ČAPV*. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni.
- Maxwell, Joseph A. 2016. „Expanding the history and range of mixed methods research“. *Journal of Mixed Methods Research* 10 (1): 12–27. <https://doi.org/10.1177/1558689815571132>.
- Meshel, David S., Richard MCGlynn. 2004. „Intergenerational contact, attitudes, and stereotypes of adolescents and older people“. *Educational Gerontology* 30 (6): 457–479. <http://dx.doi.org/10.1080/03601270490445078>.
- Očenášková, Věra, Irena Sobotková. 2014. „Když se dva světy potkávají: role partnera v životě ženy s akademickým povoláním“. *Psychologie a její kontexty* 5 (1): 39–61.
- Paluck, Elisabeth, Seth Green, Donald Green. 2018. „The contact hypothesis re-evaluated“. *Behavioural Public Policy*: 1–30. <https://doi.org/10.1017/bpp.2018.25>.
- Pettigrew, Thomas F. 1998. „Intergroup contact theory“. *Annual Review of Psychology* (49): 65-85. <http://dx.doi.org/10.1146/annurev.psych.49.1.65>.
- Pettigrew Thomas F., Ree W. Meertens. 1995. „Subtle and blatant prejudice in Western Europe“. *European Journal of Social Psychology* 25 (7): 57–75.
- Pettigrew, Thomas F., Linda Tropp, Ulrich Wagner, Oliver Christ. 2011. „Recent advances in intergroup contact theory“. *International journal of intercultural relations* 35(3): 271–280. <https://doi.org/10.1016/j.ijintrel.2011.03.001>.
- Pettigrew, Thomas F., Linda Tropp. 2006. „A meta-analytic test of intergroup contact theory“. *Journal of personality and social psychology* 90 (5): 751–783.
- Rhemtulla, Mijke, Patricia É. Brosseau-Liard, Victoria Savalei. 2012. „When can categorical variables be treated as continuous? A comparison of robust continuous and categorical SEM estimation methods under suboptimal conditions“ *Psychological methods* 17 (3): 354–373. <https://doi.org/10.1037/a0029315>.
- Small, Mario L. 2011. „How to Conduct a Mixed Methods Study: Recent Trends in a Rapidly Growing Literature“. *Annual Review of Sociology* 37: 57–86. <https://doi.org/10.1146/annurev.soc.012809.102657>.
- Tashakkori, Abbas, Charles Teddlie. 1998. *Mixed Methodology: Combining qualitative and quantitative approaches*. London: Sage.
- Wright, Stephen C., Arthur Aron, Tracy McLaughlin-Volpe, Stacy Ropp. 1997. „The extended contact effect: Knowledge of cross-group friendships and prejudice“. *Journal of Personality and Social Psychology* 73 (1): 73–90. <http://dx.doi.org/10.1037/0022-3514.73.1.73>.

## D A T O V É   Z D R O J E

Sociologický ústav (Akademie věd ČR). Centrum pro výzkum veřejného mínění. Naše společnost 2013 – duben [datový soubor] [online]. Ver. 1.0. Praha: Český sociálněvědní datový archiv, 2013 [citováno 15. 9. 2018]. DOI 10.14473/V1304

## O   A U T O R E C H



**Mgr. Michaela Šmídová, Ph.D.** v současnosti pracuje jako výzkumná pracovníce v Centru pro studium vysokého školství, v.v.i., a také v Centru pro sociální a ekonomické strategie na Fakultě sociálních věd Karlovy univerzity. Dlouhodobě se zabývá výzkumem hodnot a postojů ve společnosti ČR a mezi vysokoškolskými studenty.